

KS. MARIAN HOFMAN – PRZEMYŚL

WIZYTACJA PARAFII ŻURAWICA PRZEPROWADZONA 19 PAŹDZIERNIKA 1783 R.

Materiały z wizytacji kanonicznych są cennym źródłem do poznania historii parafii. W diecezji przemyskiej próbę opracowania dokumentów z wizytacji kanonicznych podjął ks. J. Ataman. Dzięki jego żmudnej pracy powstała publikacja o wizytacjach kanonicznych w diecezji przemyskiej z okresu staropolskiego¹. Tematem wizytacji kanonicznych w diecezji przemyskiej zajmował się również ks. S. Nabywaniec, który omówił tę kwestię z okresu kilku lat po II wojnie światowej². Opierając się na materiałach z wizytacji kanonicznych diecezji przemyskiej, powstały artykuły, które wykorzystują je przy prezentowaniu konkretnych tematów. Omawiając sprawy związane ze szkolnictwem, materiały wizytacyjne wykorzystywał H. Błażkiewicz³. Zajmując się kwestiami ludności diecezji

KS. MARIAN HOFMAN – kapłan archidiecezji przemyskiej, doktor nauk prawnych w dyscyplinie prawo kanoniczne, sędzia w Sądzie Metropolitalnym w Przemyślu, proboszcz parafii pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Żurawicy, dziekan dekanatu Żurawica. ORCID: 0009-0006-3490-0586. Kontakt: marian.hofman@wp.pl.

1. J. Ataman, *Akta wizytacyjne diecezji przemyskiej do końca XVIII w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 1 (1960), nr 2, s. 32-44.
2. S. Nabywaniec, *Wizytacje kanoniczne w diecezji przemyskiej w latach 1949-1954 w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 7 (2004), s. 245-254.
3. H. Błażkiewicz, *Szkolnictwo parafialne w diecezji przemyskiej w latach 1636-1757 w świetle wizytacji biskupich*, „Nasza Przeszłość”, 46 (1976), s. 153-206.

przemyskiej w XVII-XVIII w., wykorzystał je Z. Budzyński⁴. Pisząc na temat uposażenia organistów, posłużył się nimi M. Kowalski⁵.

Na podstawie materiałów z wizytacji kanonicznych z okresu staropolskiego został także opracowany artykuł *Wizytacje kanoniczne parafii Żurawica w okresie staropolskim ze szczególnym uwzględnieniem wizytacji biskupa Jerzego Albrechta Doenhoffa (1640-1702)*⁶. Staraniem parafii Żurawica zostały opublikowane drukiem, wraz z tłumaczeniem na język polski, wszystkie znane wizytacje kanoniczne parafii Żurawica z okresu staropolskiego. Jako pierwszy został opublikowany opis parafii z 1662 roku⁷. Następnie *Wizytacja biskupa Sierakowskiego parafii Żurawica z roku 1744*⁸. Kolejna, wraz z artykułem o wizytacjach z okresu staropolskiego, wizytacja biskupa Doenhoffa z 1699 roku⁹. W końcu opublikowane zostały materiały z wizytacji biskupa Pawła Piaseckiego¹⁰ oraz wizytacji przeprowadzonej za czasów biskupa Aleksandra Fredry z roku 1728¹¹. Nie ma jednak żadnego opracowania na temat wizytacji parafii Żurawica z 1783 roku.

W niniejszym artykule zostanie zaprezentowana wizytacja, która została przeprowadzona w 1783 roku. Przemyskie prawo diecezjalne z 1621 roku, wydane przez biskupa Jana Wężyka, odnosząc się do urzędu dziekana, zalecało, żeby dziekani w swoim dekanacie czuwali i dbali, aby wszystko odbywało się zgodnie z postanowieniami *Listu pasterskiego*¹² oraz informowali biskupa o sprawach do-

4. Z. Budzyński, *Statystyka ludności rzymskokatolickiej w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XVII i XVIII w.*, „Rocznik Przemyski”, 26 (1988), s. 147-182; tenże, *Ludność rzymskokatolicka diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XVII-XVIII w. Stan i rozmieszczenie*, „Rocznik Przemyski”, 26 (1988), s. 183-240.
5. M. Kowalski, *Uposażenie organistów w parafiach rzymskokatolickich diecezji przemyskiej w połowie XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 118 (2022), s. 171-200.
6. M. Hofman, *Wizytacje kanoniczne parafii Żurawica w okresie staropolskim ze szczególnym uwzględnieniem wizytacji biskupa Jerzego Albrechta Doenhoffa (1640-1702)*, „Resovia Sacra”, 29 (2022), s. 177-196.
7. F. Alembek, *Status Ecclesiae Parochialis Zoravicensis in anno Domini praesenti 1662*, w: *Dzieje Żurawicy. Studia i materiały*, t. 2, red. M. Hofman, Żurawica 2013, s. 7-132.
8. *Wizytacja biskupa Sierakowskiego parafii Żurawica z roku 1744*, w: *Dzieje Żurawicy. Studia i materiały*, t. 3, red. M. Hofman, Żurawica 2014, s. 5-104.
9. M. Hofman, *Wizytacje kanoniczne parafii Żurawica w okresie staropolskim*, Aneks, s. 189-192.
10. *Wizytacja parafii Żurawica z roku 1645 za biskupa przemyskiego Pawła Piaseckiego*, w: *Dzieje Żurawicy. Studia i materiały*, t. 4, red. M. Hofman, Żurawica 2023, s. 197-200.
11. *Wizytacja parafii Żurawica z roku 1728 za biskupa przemyskiego Aleksandra Fredry przeprowadzona przez księdza Jakuba Arakielowicza*, w: *Dzieje Żurawicy. Studia i materiały*, t. 4, s. 201-262.
12. Chodzi o list pasterski prymasa kard. Bernarda Maciejowskiego, który został przez niego wydany, kiedy był jeszcze biskupem krakowskim w 1601 r. dla tejże diecezji. List ten został przyjęty przez synod piotrkowski w 1607 r. i 1628 r., zatwierdzony był razem z uchwałą-

tyczących Kościoła i zbawienia dusz¹³. Natomiast zgodnie z poleceniem biskupa Sierakowskiego, zawartym w jego ordynacjach, dziekani w swoich dekanatach mieli obowiązek przeprowadzać co roku, w czerwcu wizytację dziekańską¹⁴. Z tych wizytacji zachowało się wiele dokumentów, tj. protokołów powizytacyjnych w Archiwum Archidiecezjalnym w Przemyślu.

Pisząc o wizytacjach dziekańskich z tego okresu, należy wskazać, że parafia Żurawica, od momentu podzielenia diecezji przemyskiej na dekanaty, należała do dekanatu przemyskiego. Gdy bp Wacław Hieronim Sierakowski w 1746 roku przeprowadził reformę administracyjną diecezji, dzieląc ją na 12 dekanatów, w tym likwidując dekanat przemyski, parafia Żurawica znalazła się w dekanacie pruchnickim. Okres przynależności parafii żurawickiej do dekanatu pruchnickiego kończy się z rokiem 1785, kiedy reorganizacji dekanalnej w diecezji dokonał biskup Betański. Wtedy znowu został powołany do istnienia dekanat przemyski, a parafia żurawicka na powrót została włączona do tego dekanatu.

Po okresie staropolskim nastał czas w historii Kościoła w Polsce nazywany niewolą narodową. Dlatego najpierw skrótowo zostanie ukazana sytuacja Kościoła przemyskiego w początkowych latach okresu rozbiorowego.

1. Kościół w diecezji przemyskiej w początkach okresu niewoli narodowej

Omawiana wizytacja została przeprowadzona w okresie niewoli narodowej, dlatego warto w ramach wprowadzenia przestawić, jak wyglądała w tym czasie sytuacja polityczno-społeczno-religijna w diecezji przemyskiej. W momencie, kiedy tereny diecezji przemyskiej po I rozbiórce Polski trafiły pod rządy austriackie, biskupem diecezjalnym w Przemyślu był ks. biskup Józef Tadeusz Kierski (1706-1783)¹⁵. Ponieważ miał świadomość swojej słabości fizycznej i podeszłego

mi synodalnymi w 1608 r., ogłoszony drukiem po raz pierwszy w 1609 r. Obowiązywał w Kościele polskim i był jak gdyby kodeksem duszpasterskim, zbiorem przepisów Kościoła Powszechnego i konstytucją synodów prowincjonalnych polskich, dotyczących obowiązków kapłańskich oraz życia i obyczaju kleru. Zob. M. Morawski, *Synod prowincjonalny prowincji gnieźnieńskiej w dawnej Polsce*, Włocławek 1935, s. 88-89, przypis 4.

13. Zob. *Acta Synodi a. 1621 celebratae*, w: J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. 8, Wrocław 1955, s. 200, p. 8.
14. A. Ulman, *Ordynacje przemyskie biskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego*, Jarosław 1952, mps; Archiwum Archidiecezji Przemyskiej [dalej: AAPrz], b. sygn. Zob. np. Ordynacja z 1746 r., cz. 2, s. 3; Ordynacja z 1747 r., cz. 2, s. 25; Ordynacja z 1752 r., cz. 2, s. 69.
15. Ks. bp Józef Tadeusz Kierski – ur. 1706 r. w Brisconisten; kanonik poznański i łęczycki; sekretarz wielki koronny w latach 1759-1763; Sufragan poznański 1736-1768; biskup przemyski w latach 1768-1783. W 1760 odznaczony Orderem Orła Białego. Zmarł 16 stycznia 1783 r.

wieku, starał się o mianowanie biskupa pomocniczego, który po nim objąłby kierowanie diecezją. Był przekonany, że władze zaborcze nie zgodzą się na duchownego pochodzenia polskiego, dlatego zwrócił swoją uwagę na ks. Antoniego Waclawa Betańskiego, który był z pochodzenia Czechem. Po dłuższym czasie starania zostały uwieńczone pozytywnym skutkiem. W roku 1781 biskupem pomocniczym z prawem następstwa (koadiutorem) został mianowany ks. Antoni Waclaw Betański (1715-1785)¹⁶.

Charakteryzując ten okres, należy stwierdzić, że był to trudny czas zarówno dla Kościoła Powszechnego, jak również dla diecezji przemyskiej. Władze zaborcze chciały mieć wpływ na kształtowanie życia religijnego do tego stopnia, że ingerowały w każdy przejaw życia religijnego, zaczynając od kwestii ingerowania w kontakty ze Stolicą Apostolską. Zakazywano prowadzenia korespondencji z Rzymem przez episkopat. Zniesiono przysięgi biskupów na wierność papieżowi, a równocześnie zobowiązywano do składania przysięgi na wierność cesarzowi i państwu. Zakazano biskupom przyjmować jakichkolwiek poleceń z Rzymu bez zgody cesarza. Zakazano publikacji bulli papieskich bez zgody monarchy. Wszystkie papieskie bulle miały być ogłaszane w diecezjach jedynie za pośrednictwem władzy cywilnej, miały mieć cesarski placet. Cesarz miał być uznawany za najwyższą władzę w Kościele na terenie monarchii we wszystkich sprawach duchowych z wyjątkiem dogmatycznych¹⁷. Zakazano księżom studiowania w Rzymie i poza granicami cesarstwa. Nakazano prowadzenie ksiąg metrykalnych dla akatolików. Zniesiono niektóre zakony męskie i żeńskie, szczególnie te, które uważano za zbędne – zwłaszcza kontemplacyjne. To samo uczyniono z trzecim zakonem (tercjarzami) i zakazano przyjmowania do trzeciego zakonu. Zlikwidowano bractwa kościelne. Ci księża, którzy mieli więcej niż jedno beneficjum, musieli prosić cesarza, aby mogli rezydować przy jednym wyznaczonym oraz przedłożyć dyspensę papieską

w Brzozowie. Zob. W. Sarna, *Biskupi przemyscy obrządku łacińskiego*, cz. 2, Przemysł 1910, s. 478-492.

16. Ks. bp Antoni Waclaw Betański – ur. 1715 r. w Pradze, był Czechem z pochodzenia. Od 1758 był sekretarzem Jana Klemensa Branickiego. Proboszcz w Tycynie (1770-1783), w którym na stałe osiadł w 1772. 2 kwietnia 1781 r. został mianowany biskupem koadiutorem diecezji przemyskiej i biskupem tytularnym Troas. Po śmierci biskupa diecezjalnego Józefa Tadeusza Kierskiego (16 stycznia 1783) został jego następcą. W 1784 r. został pierwszym rektorem Uniwersytetu we Lwowie powstałego na miejsce Akademii Jezuickiej. Zmarł 21 stycznia 1786 w Brzozowie. Zob. W. Sarna, *Biskupi przemyscy*, s. 493-508; L. Finkel, *Historia uniwersytetu lwowskiego*. [Cz. 1]-2, Lwów 1894, s. 54.
17. J. Krętosz, *Józefiński proces budowy Kościoła państwowego na terenie monarchii habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780-1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 29 (1996), s. 50.; J. Wysocki, *Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772-1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań-Warszawa 1979, red. B. Kumor, Z. Obertyński, s. 236-244.

do gubernium, aby uzyskali zgodę cesarską. Zniesiono Seminarium Duchowne w Przemyśle i utworzono seminarium generalne we Lwowie¹⁸. Na kapłana można było święcić kandydata, który ukończył czteroletni kurs teologiczny. Zarządzenie cesarskie nakazywało nawet powstrzymanie się od zbytniego oświetlenia kościołów i kaplic, gdyż z tego mogły łatwo powstać pożary¹⁹.

Księży uczyniono urzędnikami stanu cywilnego z ramienia państwa. Z tego powodu poddano ich nadzorowi cyrkulów i oficerów, zajmujących się prowadzeniem spisów²⁰. Duchowieństwo parafialne stało się narzędziem w ogłaszaniu z ambony różnych treści często nie mających nic wspólnego z życiem religijnym i duchowym. Proboszczowie musieli głosić z ambony wszystko, co im cyrkul lub dominium do ogłoszenia przysłało, a w tym okresie całą nawałnicą sypały się patenty i dekrety nadworne. Np. księża mieli odczytywać przepisy o wygubieniu szarańczy, o zarazach bydłowych itp.²¹. Zwracano również uwagę na to, co było głoszone w trakcie kazań. Polecono głosić kazania ściśle według instrukcji określającej zarówno formę, jak i treść. Domagano się przeważnie kazań przeciwko pijaństwu, o obowiązkach domowych, o higienie, obowiązku wierności cesarzowi, przeciwko przemysłnictwu, dezercji z wojska. Zakazywano natomiast kazań kontrowersyjnych²².

W takim okresie dziejów diecezji przemyskiej bp Antoni Wacław Betański napisał list do księży dziekanów o wizytacji.

2. List bpa A. W. Betańskiego w sprawie wizytacji dziekańskiej

Kiedy bp A. W. Betański objął samodzielne rządy w diecezji, pisał listy pasterskie do duchowieństwa oraz wiernych diecezji. W jednym z listów, datowanym na 14 sierpnia 1783 r., wskazał na potrzebę wizytacji generalnych.²³ W liście tym można m. in. przeczytać, że dla zadbania o dobro duchowe wiernych powinien przystąpić do wizytacji kanonicznej, ale taka wizytacja wymaga dużo czasu. Ponieważ biskup jest zajęty wieloma obowiązkami, z tego względu zmuszony

18. F. Pawłowski, *Premisla sacra sive et gesta episcoporum r. l. Premisli*, Cracoviae 1869, s. 630.

19. W. Sarna, *Biskupi przemyscy*, s. 487-490.

20. B. Łoziński, *Z czasów józefińskich*, „Kwartalnik Historyczny”, 19 (1905), s. 45.

21. W. Tokarz, *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909, s. 371.

22. Tamże, s. 373; W. Sarna, *Biskupi przemyscy*, s. 503-507; J. Wysocki, *Kościół katolicki w zaborze austriackim*, s. 255-256.

23. AAPrz, b. sygn. Kurendy, t. 6, rok 1783. Powyższy tom zawiera listy bpa Betańskiego z 1783 roku. Nie ma paginacji stron.

jest odłożyć wizytację kanoniczną na inny czas²⁴. Ze względu na to, że w życiu diecezji jest wiele kwestii do poprawienia, którymi należałoby jak najszybciej się zająć, dlatego nakazuje księżom dziekanom, aby rozpoczęli coroczną wizytację w miesiącu wrześniu i przeprowadzali ją w każdej parafii należącej do jego dekanatu. W tym zaleceniu odwołał się do wskazań swojego poprzednika²⁵. Biskup Betański do powyższego polecenia dołączył instrukcję z pytaniami, według których wizytacja powinna być przeprowadzona. Tych pytań było trzydzieści. Za księdzem W. Sarną można streścić w następujących punktach:

1. Czy proboszczowie głoszą kazania i prowadzą naukę katechizmu, czy piszą kazania i katechezy, czy egzaminują mających przystąpić do sakramentu małżeństwa?
2. Czy pilnie administrują sakramenty i odwiedzają chorych?
3. Jakie prowadzą życie?
4. Czy odbywają co roku rekolekcje, czy czytają książki duchowne, a szczególnie czy studiują prawo kanoniczne według podręcznika Riegiera?
5. Czy nikt nie umarł niezaopatrzony w sakramenty itd.?
6. Czy odprawiają stale sumy z kazaniem i z katechizowaniem, czy piszą wyraźnie metryki sporządzone według przepisów cesarskich?
7. Czy przechowują pilnie i starannie dokumenty kościołów i inwentarze?
8. Czy biorą we mszach modlitwę za cesarza?
9. Czy rozporządzenia cesarskie są odpisywane, jak również rozporządzenia biskupie?
10. Czy proboszcz nie wymusza od parafian zbyt wysokich opłat za pochówki, chrzty, uczestnictwo w ślubach i inne obowiązki?
11. Czy nie są wymuszane dziesięciny, albo inne długi, albo cokolwiek innego pod pretekstem powstrzymywania parafian od spowiedzi?
12. Czy w parafii są jakie sieroty, albo chorzy nieuleczalnie?
13. Czy są w parafiach jacy akatolicy i czy z nimi katolicy postępują według dekretu tolerancyjnego?
14. Jaki jest stan kościoła i budynków plebańskich,?
15. Czy i jakie są w parafii bractwa?

24. Decyzją władz zaborczych wizytacje kanoniczne były utrudnione. Dopiero po śmierci Józefa II rząd pozwolił na odbywanie tego rodzaju wizytacji. Dlatego następca biskupa Betańskiego, którym był biskup Gołaszewski, rozpoczął wizytować diecezję przemyską dopiero w 1792 r. Zob. S. Wojnar, *Urząd dziekański w świetle ustaw józefińskich na przykładzie diecezji przemyskiej w latach 1786-1824*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie”, 2 (1993), s. 172 wraz z przypisem 30, s. 181.

25. W roku 1775 ks. bp Kierski wydał list pasterski, w którym zalecił dziekanom pilność w spełnianiu obowiązków swoich i sumiennosc w odprawianiu wizytacji kościołów. Zob. W. Sarna, *Biskupi przemyscy*, s. 484.

16. Czy są opiekunowie kościoła?
17. Czy jest klasztor i jak się zachowują zakonnicy
18. Jeżeli znajduje się kaplica domowa, czy jest na nią pozwolenie?
19. Jeżeli jest szpital, należy zbadać rachunki.
20. Czy proboszcz rezyduje przy kościele, czy chodzi w sutannie i czarnych sukniach, a w kościele w komży, jeżeli proboszczem jest kanonik, czy przebywa za granicą, czy każdego roku i jak długo bawi w parafii?
21. Czy jest cmentarz zamknięty?
22. Czy w kościele nie grzebie się nikogo, z wyjątkiem patronów lub tych, którzy mają familijny grobowiec,?
23. Jeżeli znajdują się w kościołach parafialnych cudowne obrazy, czy cuda są zbadane, w przeciwnym razie obrazy należy usunąć?
24. Czy są relikwie i jakie nabożeństwa ku ich czci się odbywają?
25. Czy obrazy i krzyże w kościele i przy drogach nie są uszkodzone; w tym wypadku należy je usunąć?
26. Jeżeli są jakie zabobony, czary, należy je usunąć.
27. Czy jest w miejscu szkoła i nauczyciel?
28. Czy akuszerki są pobożne i czy umieją chrzczyć?
29. Czy są w parafii osoby dające zgorszenia, bluźniercy, nieuczęszczający do spowiedzi wielkanocnej?
30. O ile mil oddalona jest parafia od Brzozowa, a ile od Przemyśla, jakby można korzystać z poczty?²⁶.

Po instrukcji z pytaniami związanymi z przebiegiem wizytacji dziekańskiej, w piśmie dołączona była także lista trzydziestu punktów, w których biskup wskazywał, jakie tematy powinien kaznodzieja poruszać w kazaniach do wiernych.

Pisząc o tym liście, warto dodać uwagę, którą na jego temat zamieszcza ks. Franciszek Pawłowski, stwierdzając, że bp Betański wydał go bez wcześniejszej akceptacji władz austriackich. Dlatego po jej uzyskaniu 30 sierpnia 1784 r. ponowił zawarte w tym liście wskazania²⁷.

Po tych wyjaśnieniach należałoby przejść do samej wizytacji.

26. Tamże, s. 501-502; zob. również S. Wojnar, *Urząd dziekański*, s. 173; J. Wysocki, *Kościół katolicki w zaborze austriackim*, s. 254.

27. F. Pawłowski, *Premisla sacra*, s. 629. Zob. również S. Wojnar, *Urząd dziekański*, s. 172. Należy jednak zaznaczyć, że S. Wojnar powtórzenia zarządzeń z 14 sierpnia 1873 r. datuje na dzień 10 września 1784 r.

3. Wizytacja beneficjum w wiosce Żurawica przeprowadzona 19 października 1783 r.

Wizytacje parafii Żurawica z okresu, kiedy parafia należała do dekanatu pruchnickiego, są zawarte zasadniczo w księgach wizytacji dziekańskich tego dekanatu²⁸. W większości protokoły powizytacyjne są stosunkowo krótkie i powtarzają znane już informacje. Wizytacją z 1783 roku warto się zająć z racji jej obszerności i tego, że jako pierwsza została przeprowadzona według instrukcji wydanej przez biskupa Betańskiego. Samą wizytację w dniu 19 października 1783 r. przeprowadził dziekan pruchnicki ks. Józef Rzepecki²⁹, który był proboszczem krasiczyńskim. Notariuszem spisującym dokument był ks. Antoni Kochmański³⁰, który był wikariuszem w tejże parafii. Dokument znajduje się w Archiwum Archidiecezji Przemyskiej, w aktach pod sygnaturą 1993, na stronach 257-266. Większość tekstu sporządzonej wizytacji jest w języku łacińskim, ale inwentarz parafii oraz opis zabudowań jest sporządzony w języku polskim.

Na pierwszej stronie znajdują się informacje ogólne o parafii i kościele. Najpierw jest wskazany właściciel wsi i chociaż istnieją w tej kwestii wątpliwości,

-
28. AAPrz, sygn. 330, Dekanat pruchnicki. Wizytacje dziekańskie 1767-1781. Zob. Wizytacja parafii Żurawica z 1767 r., s. 5a; z 1769 r., s. 11; z 1773 r., s. 19; z 1774 r., s. 26-27; z 1777 r., s. 36; z 1778 r., s. 50-51; z 1779 r., s. 59-60; z 1780 r., s. 66; z 1781 r., s. 78 oraz sygn.331, Dekanat pruchnicki. Wizytacje dziekańskie 1763. Zob. Wizytacja parafii Żurawica z 1763-64, s. 2-3; z 1769 r., s. 22.
29. Ks. Józef Rzepecki został proboszczem w Krasiczynie 21 X 1777 r. Wcześniej był proboszczem w Rokietnicy. Wymieniany jest również w roku 1806 jako dziekan przemyski zamiejski (chyba pomyłka, bo w tym czasie nie było tego dekanatu. Do 1841 r. był tylko dekanat przemyski, który w tym roku został podzielony na Przemyśl – miasto z jedną parafią katedralną i Przemyśl zamiejski, w skład którego weszły pozostałe parafie dotychczasowego dekanatu przemyskiego, chodzi raczej o dziekana przemyskiego) oraz od 1809 r. kanonik honorowy kapituły katedralnej i diecezjalny egzaminator. W 1807 r. jako proboszcz i jednocześnie dziekan podpisał Inwentarz parafii. Zob. S. Bartmiński, *Krasiczyn: dzieje parafii i społeczności naszkicowane przez starego proboszcza*, t. 2, Krasiczyn 2010, s. 48-49. W 1785 r. wymieniany jest jako proboszcz Krasiczyna. AAPrz, sygn. 224, *Consignatio generalis ecclesiae parochialium* z 1785 roku; W schematyzmie z 1810 r. występuje już inny proboszcz w Krasiczynie, ks. Tomasz Przybyłowicz. Choć nie znaleziono tej informacji, ale należy przyjąć, że w tym roku ks. Józef Rzepecki już nie żył.
30. Ks. Antoni Kochmański występuje jako „vicarius Krasicz.” od 1786 do 31 stycznia 1805 r. Od 1818 do 1822 r. w schematyzmach diecezjalnych określany jest mianem „pensionat” w Krasiczynie. Zob. S. Bartmiński, *Krasiczyn: dzieje parafii*, s. 50; W 1785 r. wymieniany jest jako wikariusz Krasiczyna. Zob. AAPrz, sygn. 224, *Consignatio generalis ecclesiae parochialium* z 1785 roku. Można również znaleźć informację, o ks. Antonim, że „emeritus Cooperator in Krasiczyn, pensionatus, saecularis, mortuus die 14. Januarii 1825”. Zob. *Schematismus Universi Cleri Dioeceseos Premisliensis rit. lat. Anno 1825*, s. 45.

to wymieniony został Ignacy Kamieniecki. Wizytator, mówiąc o beneficjum parafialnym, nie potrafi dokładnie określić pierwszej fundacji, ale pisze, że istniało na pewno już przed rokiem 1490. Na podstawie wizytacji bpa Sierakowskiego stwierdza również, że prawo patronatu winno należeć do dziedzicznych właścicieli wsi. Następnie określa położenie kościoła we wschodnim krańcu wsi. Świątynia nosi wezwanie św. Mateusza Apostoła i św. Katarzyny. Kościół ten nie jest konsekrowany, ale tylko poświęcony przez ks. Fryderyka Alembeka w roku 1643. Kolejno są informacje o Najświętszym Sakramencie, który znajduje się w ołtarzu głównym, w dość starym tabernakulum, przed którym pali się lampka w dzień i w nocy. Chrzcielnica jest drewniana, w niej znajduje się woda święcona w miedzianej misie. Oleje święte są z bieżącego roku i przechowywane są w szafce wiszącej na ścianie. W kościele jest ołtarz główny, pomalowany na białą i częściowo pozłożony oraz dwa ołtarze boczne, jeden zielony od prawej strony, a drugi od lewej pomalowany na niebiesko. W nawie kościoła ustawionych jest osiem ławek oraz trzy konfesjonały. Są również organy w dobrym stanie i ambona umieszczona na ziemi.³¹

Po tych informacjach są zamieszczone odpowiedzi, jakich wizytator udziela według pytań zamieszczonych w wyżej wspomnianej instrukcji. Na lewej części strony znajduje się pytanie, a na prawej odpowiedź. Idąc według porządku pytań, można dowiedzieć się, że:

1. W parafii kazania są głoszone zarówno w dni świąteczne, jak i w niedziele, także w miejsce katechizmu od ołtarza. Ksiądz wikary skarżył się, że pomimo wszystkich środków, jakie zastosował, nie zdołał nakłonić wiernych, aby odpowiadali na jego pytania i wolą oni słuchać katechizmu poza Mszą św. Dzieci i młodzież są uczone przez cały okres Wielkiego Postu i dopuszczani do spowiedzi świętej dopiero po egzaminie. Ksiądz wikariusz przedstawił 32 kazania na piśmie oraz posiada pisane katechezy na wszystkie tematy. Osoby, które mają zawrzeć małżeństwo, są zawsze uprzednio egzaminowane.
2. Staranność w sprawowaniu sakramentów nie budzi zastrzeżeń.
3. W życiu i obyczajach duchownych nic złego nie stwierdzono.
4. Proboszczem miejsca jest najczcigodniejszy ks. Antoni Tropp, kanonik Kapituły Katedralnej w Przemyślu, pierwszy asesors Urzędu Konsystorza, urodzony w Polsce, w województwie krakowskim, w wiosce Mikluszowice w roku 1717. Wyświęcony na kapłana w Przemyślu w roku 1743. Mianowany na to beneficjum w roku 1752. Wikarym jest czcigodny ks. Tadeusz Chmielowski, urodzony w Galicji, w Przemyślu w roku 1750, wyświęcony na kapłana w Przemyślu dnia 20 października 1781 r. Wyznaczony na

31. AAPrz, sygn. 1993, Wizytacja beneficjum w wiosce Żurawica przeprowadzona 19 października 1783 roku, s. 257.

- wikarego tej parafii 4 sierpnia 1780 r. Otrzymał pozwolenie na słuchanie spowiedzi na okres jednego roku 27 października 1782 r. Przedstawił właściwe świadectwa odbycia rekolekcji. Z książek teologicznych czyta Alfonsa Liguori i ks. Antoine, z prawnych nic nie czyta, z homiletycznych czyta księży Murczyńskiego, Machowskiego, Lachowskiego, Bieleckiego, Herbacha, Kędzierskiego, z dzieł ascetycznych Tylkoskiego i Lichnera.
5. Nie było przypadku, aby ktoś zmarł niezaopatrzony sakramentami świętymi.
 6. Porządek nabożeństw jest następujący: O siódmej godzinie jest odprawiana jutrznia, a po niej małe oficjum o Najświętszej Maryi Pannie, po modlitwach z jutrzni około godziny 10, jest odprawiana Msza św. konwentualna, a w jej trakcie kazanie lub katechizm. Wystawienia Najświętszego Sakramentu w trakcie świąt św. Mateusza i św. Katarzyny. Zapisy w księgach dokonywane są starannie według wzorów i we właściwym czasie. Zestawienie rodzin i wiernych jest sporządzane co roku i znajduje się poniżej w podziale na wioski należące do tej parafii. W wiosce Żurawica: rodzin 133, dusz 693; Małkowice: rodzin 9, dusz 50; Orzechowce: rodzin 31, dusz 157; Bolestraszyce: rodzin 36, dusz 208; Buszkowice: rodzin 3, dusz 12; Duńkowiczki: rodzin 4; dusz 19.
 7. Jeśli chodzi o dokumenty kościelne związane z beneficjum parafialnym, to czcigodny ksiądz wikary twierdził, że żadne dokumenty związane z beneficjum nie zostały mu przekazane oprócz dwóch wizytacji biskupa Sierakowskiego. Dlatego należy zbadać, czy jest jakiś podatek pogłówny. Czy są pobierane dziesięciny i inne opłaty, czy w całości i z jakich źródeł? Nie potrafili poinformować o tym ani czcigodny wikary, ani wielmożna pani Hujsonowa (Hewisonowa), rodzona siostra najczcigodniejszego proboszcza, która jak twierdzi, ma to beneficjum w dzierżawie, nie wie jednak czy zostało wcześniej udzielone pozwolenie na tę umowę dzierżawną. Zestawienie wyposażenia kościelnego jest bezpiecznie przechowywane. Czy istnieją i są przechowywane jakieś zestawienia majątku proboszcza nie można określić z tego powodu, że brakuje wizytacji z roku 1775.
 8. Modlitwy w intencji cesarza są według wskazań zawsze odmawiane.
 9. Jeśli chodzi o rozporządzenia cesarskie, to jest tylko trzy drukowane. Natomiast z rozporządzeń biskupich są następujące: najjaśniejszego śp. poprzednika drukowanych jest 11, zaś obecnego biskupa: 12 oraz inne jakieś zapisane w księdze.
 10. W kwestii pobieranych opłat od parafian przy okazji posług religijnych są zachowywane stosowne przepisy.
 11. Jeśli chodzi o dziesięciny i inne zobowiązania materialne, to nikt nie jest pozbawiony sakramentów z powodu dóbr doczesnych. W czasie wielkanocnym każdy ojciec rodziny płaci jeden grosz za kartki i dwa grosze z racji mesznego. Sakramenty są udzielane za darmo.

12. W parafii nie ma sierot. Są tylko żebracy chodzący od drzwi do drzwi.
13. Wśród mieszkańców parafii nie ma akatolików.
14. Kościół jest stary drewniany i choć był nie tak dawno naprawiany, jego ściany całkiem się przechylają, z jednej strony drzwi są tak przyciśnięte do ziemi, że z trudem da się je otworzyć. Podłoga i sufit z desek. Ten kościół już długo nie wytrzyma. Z zewnątrz jest cały pokryty gontem. Z boku nawy głównej jest murowana zakrystia z murowanym sklepieniem, posadzka z surowej cegły wymagająca naprawy, ma osobny dach. W kościele jest sześć okien całych, a w zakrystii jedno z kratą żelazną. Dzwonnica stojąca osobno, ściany drewniane z desek, a w środku dwa dzwony. Z budynków plebańskich tylko obora wymaga pewnych napraw, a pozostałe budynki w dobrym stanie, jak zostało to osobno lepiej opisane.
15. W parafii nie ma żadnych bractw.
16. Niedawno kościelnym został wybrany i ustanowiony Wawrzyniec Krzyk. Rachunki pisane przez czcigodnego wikarego, obliczone i podpisane.
17. Na terenie parafii nie ma żadnego klasztoru.
18. W Bolestraszcach znajduje się kaplica murowana wolnostojąca, ale nie ma pozwolenia do sprawowania w niej kultu; jak odkryto, w jej zakrystii przechowywane są sprzęty domowe.
19. Przytułek jest bardzo nędzny i mieszkają w nim trzy staruszki. Wizytacja biskupa Sierakowskiego wspomina, że z łaski właścicieli wsi od dawien dawna dostarczano mieszkańcom pożywienie, ale obecnie jest tylko pole o wielkości 10 skib, które jest oddawane w dzierżawę i przynosi dochód 8 groszy, obecnie dzierżawi je czcigodny wikary i płaci na koniec października.
20. Najczcigodniejszy ksiądz proboszcz nie mieszka przy kościele, w ciągu roku odwiedza swoje beneficjum sześć razy lub częściej i zostaje na kilka dni.
21. Cmentarz znajduje się na otwartym miejscu, rozległy i wystarczający, otoczony płotem drewnianym, ale jego daszek w niektórych miejscach wymaga pewnych napraw.
22. Stwierdzono, że grobowiec w kościele jest zamknięty.
23. Znajdujący się w kościele obraz Najświętszej Maryi Panny był dawniej uważany za cudowny, ale obecnie nie doznaje szczególnego kultu.
24. W kościele nie ma żadnych relikwii.
25. Usunięto dwa rozdarte obrazy z kościoła.
26. W parafii nie ma żadnych zabobonów i czarów.
27. Organista uczy dwóch chłopców.
28. W parafii akuszerki są pobożne i umieją chrzcić.
29. W parafii nie ma osób, które by powodowały zgorszenie.
30. Parafia Żurawica jest oddalona od Przemyśla pół mili, a od Brzozowa 8 i pół mili. Korespondencję należy kierować przez pocztę w Przemyślu.

Po udzielonych odpowiedziach według wskazanej instrukcji następuje w opisie wizytacyjnym inwentarz parafialny. Jak to zaznaczono wcześniej opis jest wykonany w języku polskim i składa się z następujących części: argenteria; cyna, mosiądz i miedź; ornaty białe; ornaty czerwone; ornaty fioletowe, zielone i czarne; reszta; kapy i wela; bielizna; ozdoby i inne sprzęty; książki. Z kolei jest wykonany opis budynków, począwszy od rezydencji plebana; wikarówki; organistówki, szpitala. Są również wymienione zasiewy na polu plebańskim oraz poddani³². Na ostatniej stronie znajduje się tekst łaciński (podsumowujący wizytację) zaopatrzoney w podpisy i pieczęć wizytatora oraz podpis notariusza.

Porównując obecną wizytację dziekańską z wcześniejszymi wizytacjami kanonicznymi, można stwierdzić, że choć w wielu wypadkach, szczególnie w kwestiach prawno-organizacyjnych oraz materialnych, informacje w niej zawarte są podobne, to jednak można dostrzec w niej również nowe elementy, których w tamtych wizytacjach nie było. Takimi sprawami na pewno są: przygotowanie przez duszpasterzy kazań i katechezy, udzielanie sakramentów świętych i przygotowanie wiernych do ich przyjęcia oraz porządek nabożeństw. Ukazuje również w dużej mierze stan moralny parafii. Można więc stwierdzić, że wizytacja zwracała większą uwagę na sprawy duszpasterskie.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu:

Sygn. 224, Consignatio generalis ecclesiae parochialum z 1785 roku.

Sygn. 330, Dekanat pruchnicki. Wizytacje dziekańskie 1767-1781.

Sygn. 331, Dekanat pruchnicki. Wizytacje dziekańskie 1763.

Sygn. 1993, Dokumenty parafii Żurawica, Wizytacja beneficjum w wiosce Żurawica przeprowadzona 19 października 1783 roku, s. 257-266.

B. sygn., Kurendy, t. 6, rok 1783. Powyższy tom zawiera listy bpa Betańskiego z 1783 roku.

B. sygn., Ulman A., Ordynacje przemyskie biskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego, Jarosław 1952, mps,

32. Tamże, s. 257-265.

Źródła drukowane

- Acta Synodi a. 1621 celebratae*, w: J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. 8, Wrocław 1955.
- Schematismus Universi Cleri Dioeceseos Premisliensis rit. lat. Anno 1810*, brmw.
- Schematismus Universi Cleri Dioeceseos Premisliensis rit. lat. Anno 1818*, brmw.
- Schematismus Universi Cleri Dioeceseos Premisliensis rit. lat. Anno 1822*, Premisliae 1821.
- Schematismus Universi Cleri Dioeceseos Premisliensis rit. lat. Anno 1825*.
- Status Ecclesia Parochialis Zoravicensis in anno Domini prasenti 1662*, w: *Dzieje Żurawicy – Studia i materiały*, t. 2, red. M. Hofman, Żurawica 2013.
- Wizytacja biskupa Sierakowskiego parafii Żurawica z roku 1744*, w: *Dzieje Żurawicy – Studia i materiały*, t.3, red. M. Hofman, Żurawica 2014.
- Wizytacja parafii Żurawica z roku 1646 za biskupa przemyskiego Pawła Piaseckiego*, w: *Dzieje Żurawicy. Studia i materiały*, t. 4, red. M. Hofman, Żurawica 2023, s. 197-200.
- Wizytacja parafii Żurawica z roku 1728 za biskupa przemyskiego Aleksandra Fredry przeprowadzona przez księdza Jakuba Arakiełowicza*, w: *Dzieje Żurawicy. Studia i materiały*, t. 4, red. M. Hofman, Żurawica 2023, s. 201-261.

Opracowania

- Ataman J., *Akta wizytacyjne diecezji przemyskiej do końca XVIII w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 1 (1960), nr 2, s. 32-44.
- Bartmiński S., *Krasiczyn: dzieje parafii i społeczności naszkicowane przez starego proboszcza*, t. 2, Krasiczyn 2010.
- Błażkiewicz H., *Szkolnictwo parafialne w diecezji przemyskiej w latach 1636-1757 w świetle wizytacji biskupich*, „Nasza Przeszłość”, 46 (1976), s. 153-206.
- Budzyński Z., *Ludność rzymskokatolicka diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XVII-XVIII w. Stan i rozmieszczenie*, „Rocznik Przemyski”, 26 (1988), s. 183-240.
- Budzyński Z., *Statystyka ludności rzymskokatolickiej w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XVII i XVIII w.* „Rocznik Przemyski”, 26 (1988), s. 147-182.
- Finkel L., *Historia uniwersytetu lwowskiego*. [Cz. 1]-2, Lwów 1894.
- Hofman M., *Wizytacje kanoniczne parafii Żurawica w okresie staropolskim ze szczególnym uwzględnieniem wizytacji biskupa Jerzego Albrechta Doenhoffa (1640-1702)*, „Resovia Sacra”, 29 (2022), s. 177-196.
- Kowalski M., *Uposażenie organistów w parafiach rzymskokatolickich diecezji przemyskiej w połowie XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 118 (2022), s. 171-200.

- Krętosz J., *Józefiński proces budowy Kościoła państwowego na terenie monarchii habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780-1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 29 (1996), s. 40-67.
- Łoziński B., *Z czasów józefińskich*, „Kwartalnik Historyczny”, 19 (1905), s. 45.
- Nabywaniec S., *Wizytacje kanoniczne w diecezji przemyskiej w latach 1949-1954 w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 7 (2004), s. 245-254.
- Pawłowski F., *Premislia sacra sive et gesta episcoporum r. l. Premisli*, Cracoviae 1869.
- Sarna W., *Biskupi przemyscy obrządku łacińskiego, cz. 2*, Przemysł 1910.
- Tokarz W., *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.
- Wojnar S., *Urząd dziekański w świetle ustaw józefińskich na przykładzie diecezji przemyskiej w latach 1786-1824*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, 2 (1993), s. 172.
- Wysocki J., *Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772-1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań-Warszawa 1979, red. B. Kumor, Z. Obertyński, s. 236-244.

Streszczenie

Artykuł przedstawia sytuację Kościoła przemyskiego, a w szczególności parafii Żurawica, w pierwszych latach niewoli narodowej, kiedy terytorium diecezji przemyskiej wchodziło w skład monarchii austriackiej. W owym czasie diecezją kierował ks. bp Antoni Waclaw Betański. Artykuł odwołuje się do *Listu pasterskiego*, który tenże biskup napisał w roku 1783 w sprawie wizytacji dekanalnych. List prezentuje instrukcję, która składała się z 30 pytań. Według tej instrukcji księża dziekani mieli przeprowadzać wizytację, udzielając na powyższe pytania odpowiedzi. Dokument zawierający odpowiedzi na niniejsze pytania oraz uzupełniony o inne informacje trafiał do biskupa diecezjalnego. Omawiana wizytacja dziekańska ukazuje stan parafii żurawickiej w 1783 r. Treść tej wizytacji jest o wiele bardziej obszerna niż wcześniejsze wizytacje dziekańskie. Z tego powodu warto zwrócić na nią uwagę. Porównując jest zawartość ze znanymi wizytacjami kanonicznymi z okresu staropolskiego, można stwierdzić, że oprócz kwestii prawno-organizacyjnych oraz materialnych zwrócono w niej uwagę również na sprawy duszpasterskie, takie jak: przygotowanie przez duszpasterzy kazań i katechezy, udzielanie sakramentów świętych i przygotowanie do ich przyjęcia. Ukazuje również w dużej mierze stan moralny parafii.

Słowa kluczowe: bp Antoni Waclaw Betański, diecezja przemyska, wizytacja dziekańska, parafia Żurawica.

VISITATION OF THE PARISH ŻURAWICA HELD ON OCTOBER 19, 1783

Summary

The article presents the situation of the Przemyśl Church, and in particular the parish of Żurawica in the first years of national captivity, when the territory of the diocese of Przemyśl was part of the Austrian monarchy. At that time, the diocese was led by Bishop Antoni Waław Betański. The article refers to the Pastoral Letter, written by that bishop in 1783, on decanal visits. The letter presents an instruction, which consisted of 30 questions. According to this instruction, the deans were to conduct visits, providing answers to the above mentioned questions. The document containing answers to these questions and supplemented with other information was sent to the diocesan bishop. The visitation in question shows the condition of the Żurawica parish in 1783. The content of this visit is much more extensive than previous dean's visits. For this reason, it is worth paying attention to it. Comparing the content with known canonical visits from the Old Polish period, it can be stated that in addition to legal, organizational as well as material issues, the visitation also draws attention to pastoral matters such as: the preparation of sermons and catechesis by pastors, the administration of holy sacraments and preparation for their reception. It also shows, to a large extent, the moral state of the parish.

Keywords: bishop Antoni Waław Betański, diocese of Przemyśl, dean's visitation, parish of Żurawica.